

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ
ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ПЕТИ

БЕСАРАБСКИТЕ БЪЛГАРИ И БЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА
ИДЕЯ

Петър Тодоров

Целта на моя доклад е да се осмисли наличната информация и да се направят по-общи изводи по два проблема, които могат да се сведат до въпросите: а) как бесарабските българи съпреживяват себе си като българи в контекста на българската национална идея и б) какъв е отзвукът от техните борби за етническо самосъхранение сред българската обществено-ност и във външната политика на България.

Изложението е съобразено със следната периодизация: първи период — от края на XVIII в. до 1878 г., когато се възстановява българската държавност; втори период — след това до края на Втората световна война; трети период — от 1945 г. до края на 80-те години, след което започва съвременен период.

Сега ще си позволя да обърна вниманието ви само върху някои по-характерни процеси, общи характеристики и изводи.

* * *

1. Известно е, че формирането на компактната българска общност в Бесарабия по същество се извършва през първата половина на XIX в. В навечерието на Кримската война (1853 — 1856 г.) българи обитават около 83 селища, от които новосъздадени от тях са около 70 селища (колонии), като съставляват около 85 — 90 % от населението на Южна Бесарабия.

Известно е също, че формирането на тази общност става под въздействието на три основни фактора: първият — угнетителната и асимилаторската политика на султанска Турция; вторият — стремежите за оцеляване и за свобода у българското население, и третият — балканско-близкоизточната политика на Русия. Докато под влияние на първите два фактора десетки хиляди българи предприемат изпълненото с толкова рискове и премеждия преселване, то третият фактор — усилията на Русия да доминира в Черноморския басейн и да си осигури свободен излаз през Босфора и Дарданелите — предопределя превръщането на Южна Бесарабия (опразнения от татарите Буджак) в изходен стратегически пункт за

настъпление към Балканите. С оглед именно на това се създават подходящи условия за презаселване на тази област със съюзно християнско славянско население.

Формирането на колонисткия статус на „заддунавските преселници“ е твърде сложен процес, а поддържането му — съпроводено с упорити борби за опазване на традициите на българското общинско самоуправление, против системните опити на помещици и висши администратори за въвеждане на крепостнически порядки, борби за разкриване на български училища и черкви.

Опазването на колонисткия режим, т. е. отстояването на относителна административна и културно-национална автономност, е първият голям успех на бесарабските българи с огромно значение за по-нататъшното им съществуване. Този успех свидетелства за това, че преселниците българи и гагаузи идват от родните си краища с напълно оформено българско национално самосъзнание. Същевременно той е и главната предпоставка за превръщането на българска Бесарабия в един от най-активните центрове на възрожденските процеси.

Изрично трябва да се подчертае, че в борбите за културно-просветно, черковно и за самостоятелно държавно съществуване на българския народ бесарабските българи се съпреживяват като неделима част от него и излъчват из своите среди десетки видни участници в тези борби, че редица техни инициативи стоят в началото на развили се след това дълготрайни процеси и че — което е също толкова важно — българската общественост в родните земи и в емиграция в други страни ги възприема като неделима част от българската нация и ги подпомага в борбите им на местна, анклавна основа.

Характерен пример в това отношение е подкрепата, която получават българите от Придунавската част на Бесарабия през 60-те — 70-те години на XIX в. в борбите им против опитите на молдовските мошиери да ликвидират колонисткия режим. Същевременно тези борби са важен показател за националната и политическата зрялост на тези българи: през 1862 г. се формира проект и се предприемат постъпки пред великите сили и турското правителство от дадената на Молдова част от Южна Бесарабия да се създаде българско княжество, васално на Турция, като за княз се избере бившият каймакамин на Молдова, българинът Никола Богориди, а през 1866 г. — друг проект — да се създаде българско княжество, но под егидата на руския император. И двата проекта се осмислят като опити за създаване на политико-териториална формация, ядро на бъдещата свободна България.

2. Началото на втория период е ознаменувано с възстановяването на българската държавност през 1878 — 1879 г. С това, особено след Съединението на Княжество България с Източна Румелия през 1885 г., се създават предпоставки и за държавнополитическо застъпничество при отстояването на интересите на всички задгранични българи, вкл. на българите в Бесарабия.

Тези възможности обаче не са пълноценно оползотворени. Наложеният в Берлин през 1878 г. вариант за разрешаване на българския национален въпрос нанася съществени травми и в историческото мислене на българина. Възприетата неадекватна ориентация в ценностите на международната политика обрича на безперспективно лутане обществеността и държавата, а податливостта на привидно благонамерени външни влияния усложнява още повече обстоятелствата, при които се извършва преосмислянето на идеята за национално освобождение в идея за национално-държавно обединение на българския народ в неговите изконни територии.

Дори двете катастрофи, с които завършват войните за национално обединение от второто десетилетие на XX в. — въпреки неизмеримите загуби и жертви — не са достатъчно поучителен урок. Обратното, още от края на XIX в. автономистките и федералистките, похвърляни отвън сред нашата общественост, идеи за разрешаване на националните проблеми на Балканите в съчетание с редица други обстоятелства нащърбяват и замъгляват същността на българските национално-държавни идеали. Тъкмо поради това са забравени българите в Северна Добруджа и в т. нар. Западни покрайнини, тъкмо поради това се стига и до проектите за дележ на Македония. Все същите фактори имат определяща роля за избуяването след Първата световна война с нова сила на автономистките и федералистките кроежи на определени български политически среди, чиито безпочвени блянове неслучайно се свързват с парадоксалното допускане, че единната, възрожденската българска нация само за 3 — 4 десетилетия се е саморазчленила на българска, македонска, тракийска и добруджанска нация. Според мен това е най-показателният факт за атрофията на историческото мислене на твърде широки български обществени групи, за важни прояви на национално-дезинтеграционни процеси, и всичко това именно поради липсата на цялостно осмислена национално-държавна доктрина.

Възможно ли е при това положение да се очаква, че в ползрението на българската общественост и като обект на българската външна политика ще фигурират и 350-те хиляди българи в Бесарабия? Отговорът на този въпрос, естествено, е отрицателен. Наистина, има отделни прояви, най-вече в края на Първата световна война, но те са тъй мимолетни, че изглеждат случайни. Освен това става дума за прояви, дело най-вече на бесарабската българска емиграция в България и преди всичко на основания през 1918 г. Съюз на бесарабските българи.

Междувременно през разглежданите седем десетилетия българите в Бесарабия са подложени на сериозни изпитания, заплашващи да ерозираят българското им национално самосъзнание.

От 1878 г. до 1918 г. цялата българска общност в Бесарабия е в пределите на Русия. Към края на XIX в. се забелязват първите по-сериозни признаци на езикова русификация, улеснявана през следващите десетилетия от окончателното ликвидиране на колонисткия режим и от нарастващата нужда за по-тясно вграждане на българите в стопанския и в политическия организъм на империята. Противопоставянето на тези русифика-

торски тенденции намира израз по време на първата руска революция от 1905 — 1907 г., когато се предявяват искания за културно-национална автономия („национално самоопределение“), а в гр. Комрат дори се провъзгласява републиканско устройство на Буджака.

Една от преките последици от драмата, породена от двете революции в Русия от 1917 г., е окупацията и анексията на Бесарабия от кралска Румъния през 1918 — 1920 г. До 1940 г. бесарабските българи са подложени на силен натиск за етническа асимилация. Усилията за румънизирание, терорът и засилената експлоатация — при пълната забрана да се поддържат български училища, черкви и други културни институции и преследване на българския език, както и поради посочената неангажираност на българската държавна власт — създават доста силни предпоставки за преднамерено поддържане на достигнатата степен на езикова русификация, за идеализиране на някогашния, даден от Русия, колонистки режим, както и за доста широко влияние на болшевишката идеология. При тези условия национално-ерозивните процеси имат все още ограничен обхват и засягат предимно отделни групи от градското население.

Тази обща констатация се отнася и за гагаузите, но с доста важно уточнение. Става дума за това, че през 30-те години румънските правителства допускат и улесняват дейността на кемалистки емисари, отварянето на турски училища, довеждането на учители турци от Турция, доставянето на учебници от Турция и т. н. Така, като се изхожда от различията на майчиния език и с цел да се дробят и противопоставят българската общност, у част от гагаузите се посява семето на гравитиране към турцизиране — турцизиране.

Събитията от годините на Втората световна война — присъединяването на Бесарабия към СССР през 1940 — 1941 г., последвалата румъно-германска окупация и възстановяването на съветската власт през 1944 г. — водят до ново разпиляване на част от българо-гагаузкото население извън Бесарабия.

3. През следващите четири десетилетия на съветска власт след Втората световна война българо-гагаузката бесарабска общност е разделена от републиканската граница, отделяща Молдавия от Украйна. Макар че унитарният съветски режим в политическо отношение фактически заличава това разделение, все пак то оказва известно влияние за по-силно рускоезичество на българите и на гагаузите в украинската част от Бесарабия, отколкото в Молдавия, където „молдавският език“ се използва паралелно с руския език. Днес е съвсем ясно, че тук усилията за формиране на „молдавска съветска нация“, що се отнася до българите и гагаузите, остават безрезултатни. Но и тези десетилетия са съпроводени с ново разпиляване на част от българите и гагаузите из различни райони на СССР — както вследствие на сталинистки репресии, така и поради засилващите се прояви на стопанската миграция.

Години наред през тези десетилетия обществеността в България не получава информация за живота на бесарабските българи и гагаузи. Дезинтеграционните процеси, наложени от Москва и подхранвани от посту-

лата за превъзходството на ценностите на интернационализма пред ценностите на национално-патриотичното единение, създават измамната представа за национално отродяване на бесарабските българи и гагаузи и за тяхната заборава в България, за цялостно потъпкване и отказване от българската национално-държавна идея. Измамна привидност, защото в пепелта на тази нихилистична политика оставаха да тлеят въглените на националните идеали.

4. И тъкмо те, тези неугасими въглени на националния дух, при съвременните условия породиха обнадеждаващи процеси, които с основание нашите бесарабски колеги характеризират като възраждане на българщината. Но заедно с това все по-очевидно става нарастването на нови опасности с непредвидими негативни последици.

Макар да дава значителни признаци на заинтересованост и на съпричастност към „задграничните българи“, днешна България обаче продължава да се лута в съвременните международни реалности без своя национално-държавна доктрина.

А България, отечеството на праотците на бесарабските българи и гагаузи, има да им изплаща много дългове: за приносите им във възрожденските борби, за участието на десетки техни представители като първостроители на следосвобожденска България... Ще може ли някой ден България да изплати тези свои дългове или отново ще дава само подслон на по-интелигентната част от бесарабските българи, обезкръвявайки и обезцветявайки по този косвен, но твърде чувствителен начин тяхната съвременна общност като осъзната част от българската нация?

Основни източници и литература

Титоров, Й. Българите в Бесарабия. С., 1905; Дякович, Вл. Българска Бесарабия. Историко-етнографски очерк... С., 1918; Същият. Българите в Бесарабия. Кратък исторически очерк. С., 1930; Хаджиниколова, Е. Българските преселници в южните области на Русия. 1856/1877. С., 1987; Хаджийски, М. Българи в Таврия. В. Търново, 1992; Грек, И., Н. Червенков. Българите от Украйна и Молдова. Минало и настояще. С., 1993; Същите. Бесарабските българи: история, проблеми, перспективи. — Епохи, В. Търново, 1994, № 2, 5 — 15; История на България. С., Т. V, 1985; Т. VI, 1987; Т. VII, 1991; Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. В. Търново, Т. I, 1992; Т. II, 1993; Т. III, 1994; Т. IV, 1995; Българите от Украйна и Молдова (1941 — 1945 г.). Документи и материали. — В: Трудове на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“. Т. 31, кн. 3. В. Търново, 1994, 5 — 291; Грек, И. Ф. Школа в българских и гагаузских поселениях юга Российской империи в первой половине XIX века. Кишинев, 1993; Болградската гимназия. С., 1993; Калчев, К. К. Генерал Данаил Николаев. С., 1995; Челак, Е. Училищно дело и културен живот на българските преселници в Бесарабия (1856 — 1878). С., 1996 (дисертация); Дойнов, Ст. Българите в Южна Русия през Възраждането (1751 — 1878). С., 1996 (дисертация).

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА/LISTE DES ABRÉVIATIONS

АВПР	— Архив внешней политики России
АДСВ	— Античная древность и средние века
АО	— Археологические открытия. Москва
АО на новостройках	— Археологические открытия на новостройках. Москва
Архив КФ ИА НАН Украины	— Архив Крымского филиала Института археологии Национальной Академии наук Украины
Арх ПП	— Архив за поселищни проучвания. Велико Търново
БИБ	— Българска историческа библиотека
БНТ	— Българско народно творчество. Т. 1 — 12. С., 1961 — 1965.
БС	— Боспорский сборник
БФ	— Български фолклор. София
ВИС (6)	— Военно-исторически сборник. София
ВЯ	— Вопросы языкознания. Москва
ГАОО	— Государственный Архив Одесской Области
ГИБИ	— Гръцки извори за българската история
ГСУ	— Годишник на Софийския университет
ДОГА	— Днепропетровский Областной Государственный Архив
ИАДВ	— Известия на Археологическото дружество във Варна
ИАИ	— Известия на Археологическия институт
ИАИИ	— Исторически архив на Института по история при БАН
ИБАИ	— Известия на Българския археологически институт
ИБИД	— Известия на Българското историческо дружество
ИВАД	— Известия на Варненското археологическо дружество
ИДА	— Известия на Държавните архиви
Известия ГАИМК	— Известия Государственной академии истории материальной культуры
ИИБЕ	— Известия на Института по български език
ИНМВ	— Известия на Народния музей — Варна
ИПр	— Исторически преглед. София
КСИА	— Краткие сообщения Института археологии АН СССР
ЛИБИ	— Латински извори за българската история

МАИЭТ	— Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии
МИА	— Материалы и исследования по археологии СССР
НА — БАН	— Научен архив на Българската академия на науките
ПБФ	— Проблемы на българския фолклор
Пер. сп. на БКД	— Периодическо списание на Българското книжовно дружество
ПСРЛ	— Полное собрание русских летописей
РГВИА	— Российский Государственный Военно-Исторический Архив
РС	— списание „Рибно стопанство“
СА	— Советская археология. Москва
СБНУ (НК)	— Сборник за народни умотворения, наука и народопис (книжнина)
СБФ	— Славянский и балканский фольклор
СЭ	— Советская этнография. Москва
УЗКУ	— Ученые записки Кишиневского университета
ХОГА	— Херсонский Областной Государственный Архив
ЦАВОВДУУ	— Централен архив вищих органів влади і державного управління України
ЦДАГОУ	— Централен державний архів громадських організацій України
Acta Arch. ASH	— Acta archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
BHR	— Bulgarian Historical Review. Sofia
CFHB	— Corpus Fontium Historiae Byzantinae
DOT	— Dumbarton Oaks Texts
MGH, Auct.	— Monumenta Germaniae Historica Auctores antiquissimi
SCIV(A)	— Studii și cercetări de istorie veche și arheologice
ΕΕΘΣΑΛ	— Научни изследвания на Теологическия факултет на Аристотеловия университет в Солун (на гръцки език)